

ROMA BONČKUTĖ: “TAUTĄ DIDELĘ PADARO KULTŪRA”

2014 metai Lietuvoje ir vėl buvo paženklinti mūsų lietuviškosios literatūros pradininko Kristijono Donelaičio (1714 – 1780) ženklu. Pasaulio lietuvių bendruomenėje “Metų” autorius yra tarp galingųjų, telkiančių lietuvius draugėn. Kas keleri metai PLB aktyviausieji keliauja lankyti K. Donelaičio gimtųjų vietų Karaliaučiuje, aplink jį buriasi tose vietose ilgėliau apsistoję lietuviai, o praėjusiais, jubiliejiniais 300-siais metais, jo kūryba sujudino kaip neblykštanti saulelė ir lietuvius Indijoje, Italijoje, Lenkijoje, Rusijoje (Karaliaučiuje), Vokietijoje. Pernykštės konferencijos, dailės ir literatūros įvykiai jau gula į archyvus, ateina vėl ramesnis ir mąslesnis, kasdieninis buvimas su K. Donelaičiu. Grįžtelint atgal į jau praėjusius, siūlome portalo skaitytojams ištrauką iš klaipėdiškių literatūrologės Romos Bončkutės ir žurnalistės, tinklaraštininkės Kristinos Sadauskienės pokalbio kultūros ir meno žurnale “Durys” apie K. Donelaitį, emigracijos poveikį skaitymui ir mūsų tautinę tapatybę globalizuotoje šiandienoje.

Pradėti norisi nuo pradžių, o pradžia sunkiai beįžiūrima. Pakanka pažvelgti į antiką, jos literatūros palikimą ir pamėginti atrasti save tuo metu – kas mes buvome tokie. Juk lietuvių literatūros šaknų pradedama ieškoti tik XIV a. kunigaikščio Gedimino laiškuose, o ir tie patys – lotynų kalba. Ką reiškia šimtmečių atotrūkis, mėginant suvokti savo literatūrą? Ką jai ir mums reiškia neturėti tokių senų literatūrinių šaknų?

Kad besikuriančioje valstybėje atsirastų literatūra, reikia lėšų, reikia ilgesnio taikaus periodo, kokio didžiulės LDK imperijos aukštuomenė neturėjo. Juk ir graikai, ir romėnai, kol grobikiškais karais patys, o ne samdyta kariuomene stengėsi išplėsti ir įtvirtinti savo šalių ribas, nelabai rūpinosi raštu ir kultūra. Kai

Graikija VII a. pr. Kr. sutvirtėjo, tada buvo užrašyti Homero epai, atsirado lyrika, tragedija, istorija, filosofija… Tas pats ir Romoje. Kai tik romėnai sustiprino respubliką (III–II a. pr. Kr.), ir galėjo užaugti karta be karo, atsirado literatūros poreikis. Jaunoji karta laisvą laiką (otium) nuo valstybinės tarnybos pamažu išmoko leisti ne tik puotose ir linksmybėse, bet vis daugiau radosi tokių, kurie ėmėsi plunksnos.

Lietuvos aukštuomenė, kai pagaliau po krikšto, po unijos su Lenkija, sulaukė ilgesnių taikos periodų, ir laisvalaikį skyrė kūrybai, nerašė lietuviškai. Pasaulietinės literatūros pradžia Lietuvoje nėra susijusi su lietuvių kalba. Poemos, šlovinusios Lietuvą, jos narsius karžygius, buvo parašytos lotyniškai. Kadangi pirmieji kunigai buvo svetimtaučiai, mūsų religinė raštija ilgai buvo nekokybiška, rašyta ne gyva lietuvių kalba, o knygine, išlaikant lotynų ar lenkų kalbų konstrukcijas, leksiką.

Turbūt du kartus kaimyninių kraštų reformoms turime dėkoti, kad išliko lietuvių kalba: pirmąjį – reformacijai; antrąjį – Rusijos revoliucijai.

Roma Bončkutė. Pauliaus Sadausko nuotrauka. 2014.

Vis dar kalbant apie „Metus“, kaip manote, kokiu būdu jie paveikė kitus, po jų sekusius kūrinius? Ar „Metai“ paliko kažkokį išliekantį pėdsaką metalygmeniu tame, kaip konstruojamas tekstas, kokia jo tematika ar kalbėjimo būdas? Ar tokių „Metų“ pėdsakų galima rasti net ir šiuolaikinėje lietuvių literatūroje?

Rytų Prūsijos kultūrininkai po K. Donelaičio mirties saugojo jo rankraščius, juos skaitė, jais vadovavosi. Bet šito aš nesu tyrinėjusi. O Didžiojoje Lietuvoje pats geriausias „Metų“ skaitytojas laikytinas Simonas Daukantas. 1992 m. man pateko į rankas jo autografas, kuriame yra 178 žodžiai, 9 žodžių junginiai iš dviejų žodžių, 3 junginiai iš trijų žodžių ir pora sakinių, išsirašytų skaitant „Metus“. Tik šiais metais, švenčiant jubiliejų, grįžau prie rankraščio, pradėjau analizuoti ir rinkti

medžiagą. Paaiškėjo, jog XIX a. vienintelis S. Daukantas be išlygų priėmė „Metus“. Atrodo, kad be K. Donelaičio įtakos S. Daukanto stilius būtų buvęs kitoks. S. Daukanto išrašai rodo, kokia skurdi buvo mūsų svetimomis kalbomis išsimokslinusių inteligentų lietuvių kalba. Vaizdingi, ekspresyvūs K. Donelaičio žodžiai skatino S. Daukantą nevengti šnekamosios kalbos leksikos.

Galima spėti, kad „Metų“ tekstas jam iš atminties prikeldavo senelių, tėvų rečiau vartotus, jo jau primirštus žodžius; „Metų“ tekstas įtaigiai parodė, kad gyvąja kalba ne tik galima rašyti, bet galima ja laisvai disponuoti, keisti, plėsti žodžių reikšmes. Štai S. Daukantas vietoj anksčiau vartoto svetimžodžio „ricielius“ („riteris“) pradėjo rašyti „eržilas“. Kas yra eržilas, visi žinome, ir kai S. Daukanto istorijoje perskaitome, kad eržilas į rūmus atvyko užmegzti diplomatinių ryšių, nelabai suprantame, kodėl istorikas taip parašė. O jis veikiausiai intuityviai, nors nebūtinai skoningai, laikydamasis liaudies dainų tradicijos, kai vietoj bernelio atjoja tik žirgelis, norėdamas senovės lietuvių narsiausią karį pavadinti savu lietuvišku žodžiu, jį pavadino „eržilu“, nes tinkamiausio veislei gerinti arklio savybės perkeliamos narsiausiam karžygiui.

Tad kūrybingoms XIX–XX a. asmenybėms K. Donelaitis galėjo daryti netiesioginę įtaką per S. Daukanto raštus. Pavyzdžiui, Antano Baranausko „Anykščių šilelyje“ randame abiejų kūrėjų tekstų atspindžių. Romualdo Granausko „Jaučio aukojimas“ parašytas išlaikant S. Daukanto sakinio ritmą.

A.J. Greimas, svarstydamas apie Lietuvos ateitį, dar prieš keliasdešimt metų kalbėjo apie išsiveržimo iš agrarinės kultūros svarbą: „Nebenorėjome: lietuviškų kelnių, lietuviškų vestuvių, taurių lietuviškų asmenybių (...). Atsisakydami toliau dainuoti pagal Radauską apie „mergeles ir darželes“, mes lietuviškoje kultūroje norėjome turėti žmogiškos kultūros atspindį“. Kaip, jūsų nuomone, mums sekasi išsiveržti?

Kad valstybėje koegzistuotų visos kultūros ir subkultūros, ji turi turėti stiprų vidurinįjį sluoksnį. Tarpukario laikotarpio pabaigoje kultūra jau buvo išsisluoksniavusi: buvo ir populiarioji, kuri atitiko ūkininkų, darbininkų poreikius; augo ir stiprėjo profesionalioji. Viską nutraukė Antrasis pasaulinis karas. Po karo naujai diegiamos ideologijos legali atsvara buvo liaudies kūryba. Sunkiai pasiekiamas kitoks modernizmas, nei atsklindantis iš Maskvos ar Peterburgo, kreipė kūrybą atnaujinti kartą jau sukritikuota liaudine ar maironine tradicija, ar

vis dar autoritetinga – antikos. Rašytojų noras išlaikyti tautiškumą buvo įmanomas tik stilizuojant liaudinę tradiciją, kuri nebuvo draudžiama. Sėkmingai lietuvių dainiškumas buvo perimtas Pauliaus Širvio, Justino Marcinkevičiaus, Sigito Gedos, Vytauto P. Bložės… Blogai – ne „mergelės ir darželės“, bet netikusios jų transformacijos, pritaikymas naujam laikmečiui, naujam individui.

Na, dabar susiliejame su Vakarais, tad lauksime rezultatų. Norėdami atsinaujinti, perdėm sekdami kitais, galime prarasti norą rašyti lietuviškai. Juk gerai išmokus anglų kalbą ir ką nors sukūrus, atsivertų plati rinka ir dideli pinigai…

Rašytojo Kazio Inčiūros gimtoji sodyba Aukštaitijoje. Nomedos Repšytės nuotrauka. 2014.

Vykstant tam susiliejimui su Vakarais, kaip manote, kur esame dabar?

Dabar esame kaip ir pirmosios Nepriklausomybės laikotarpiu – bandome kurtis naująjį tapatumą. Blogiausia, kad dabartinei valdžiai atrodo, jog Lietuvos pilietį galima išugdyti be kultūros. Kultūra nėra būtinybė, žmogus jos sąskaita mielai nusipirks kelionę į Egiptą. Mūsų politikai galvoja, kad švietimas ir kultūra turi mažiausiai kainuoti, ir jie teisūs: kam brangiai ugdytis gerus darbininkus

svetimiems?

Rašytojai, išleidę pirmąją knygą, jau negali kaip poetė Salomėja Nėris pasistatyti namo. Tuoj ieško patogių, perkamų temų naujam tekstui, nes gautojo honoraro neilgam užteks. Šiandien rašytojas negali ramiai gyventi, mąstyti, laukti temos, įkvėpimo. Lygiai kaip jis negali ir nenori būti *a la* Villonas ar Strazdelis – gyventi bastūno gyvenimą. Kai nedidelėje tautoje pinigas tampa valstybiniu ir visuomeniniu tikslu, kultūra kartu su tos tautos kalba tampa nerentabili. Todėl netenka stebėtis, kad pirmoji "laisvos rinkos" sąlygomis užaugusi karta nelabai nori skaityti. Ji nematė pavyzdžio: tėvai nuo ryto lig vakaro plušėjo čia arba važinėjo į užsienius užsidirbti pragyvenimui, o kompiuterinės šaudyklės teikė daug primityvaus malonumo ir reikalavo mažiau pastangų nei rimta literatūra.

O kokioje gretoje esame su pasaulio literatūra? Einame kartu ar dėl visų istorijos pristabdymų šlubčiojame atsilikę?

Galbūt literatūrą su kitomis pavojinga lyginti kaip vaikus. Ji tokia yra todėl, kad ją pagimdė tokios sąlygos. Jas čia pavardiję, galime tik džiaugtis, kad apskritai dar išlaikėme ir kalbą, ir literatūrą. Kartais atrodo, kad su sanskritu lyginama lietuvių kalba nesileidžia sunaikinama, kad jos perdėm archajiška gramatinė struktūra priešinasi neribotam destruktyvumo perteikimui. Štai Danutės Kalinauskaitės kūriniuose sutampa kalba ir sukurtas pasaulis, skaitai ir niekas nekliūva, nesinori nei autorės nušauti, nei savęs (*juokiasi*).

Kaip įsivaizduojate mūsų literatūros ateitį? Sakėte, kad net ir šiuolaikinių autorių tekstuose netrūksta neskoningo dirbtinumo...

Racionaliai negalime suprojektuoti nei kultūros, nei literatūros raidos. Viską labiausiai formuoja istorinės aplinkybės, o kokios jos bus dabar – pamatysime.

Žmogaus galimybės būti žmogumi – labai ribotos. Epochoje, kurios esmė – turtingai ir laimingai gyventi, rašytojas negali būti kitoks: jis daugina ne idėjas, o lankus.

Visą interviu skaitykite Klaipėdoje leidžiamo kultūros ir meno žurnalo "Durys" 2014 m. aštuntajame numeryje, kurį rasite čia.

Kalbino Kristina Sadauskienė, "Durys", 2014 m. nr. 8.

DURYS